

SOSYOLOJİNİN EPİSTEMOLOJİSİ¹**Lucien Goldmann*****Çev. Bekir Balkız****

İnsan bilimlerinde araştırmacı, incelediği –ki kendi analiz kategorilerinde başat bir rol oynayan- toplumun bir ögesidir. Piaget, bu döngüyü, farklı bağlamlarda- özgül olarak, bilimlerin sınıflanması ve aralarındaki karşılıklı ilişkiler bağlamında-tartıştı. Aynı döngü sosyolojik incelemeler ile bilgi sosyolojisinde de mevcuttur. Bütün diğer bilimler gibi sosyoloji de, zihinsel yapıları oluşturan kategoriler seti üzerine temellenmiştir ve bu yapılar kendi başlarına sosyal olgulardır. Bu döngü ne tehlikelidir ne de aşılmazdır; ancak o, insan bilimlerinin karşısına, özellikle düşünce ve eylem arasındaki sosyo-tarihsel ilişki hususunda, epistemolojik ve metodolojik problemler çıkarır. Dolayısıyla bu döngü, sosyolojide nesnellüğün statüsünü tehdit eder.

Toplum ve insan bilincini incelerken, “kolektif bilinç”in bireylerin dışındaki bir gerçekliğe tekabül etmediğini aklımızda tutmalıyız: bilakis o, bireysel bilinçler ve aralarındaki karşılıklı ilişkilerin toplamına işaret eden işlemsel (operational) bir kavramdır.² Sosyo-tarihsel gerçekliği, belirli bir doğal ve sosyal çevre içinde vuku bulan bilinçli –bu bilinç ister doğru ister yanlış, ister yeterli ister yetersiz olsun- bireysel faaliyetlerin yapılaşmış bir toplamı olarak kavırıyoruz. Yapılaştırma, bireyler ve sosyal gruplarının, buldukları çevrenin önlerine koyduğu problemlere bütünleşik ve tutarlı tepkiler verme girişimlerinden doğar. Onlar, kendileri ile çevreleri arasında praksis yoluyla bir denge oluşturmaya yönelirler. Bu yüzden, bütün bilinç olguları, doğrudan veya dolaylı olarak praksise ve bütün praksisler de spesifik bilinç yapılarına bağlıdır. Psikolog, bireyin psişik hayatını nasıl özne ve çevresi arasında bir denge tesis etmeye dönük bütünlüklü bir çaba olarak görmek zorundaysa, aynı şekilde sosyolog da, her sosyal grubu, bu grubun mensupları tarafından paylaşılan doğal ve sosyal çevrenin problemlerine bir tepki olarak incelemelidir. Bir grubun

¹ Orijinal olarak, *Logique et connaissance scientifique*, Encyclopédie de la pleiade, ed. Jean Piaget (Paris, 1967), s.992-1018 içinde yayımlandı. William Boelhower tarafından tercüme edildi ve Marc Zimmerman tarafından yayıma hazırlandı. Metodolojik içerimleri bakımından büyük ölçüde eskimiş olsa da, bu makale önemli bir doküman olma değerini korumaktadır.

* Telos, 1976 (30), s. 201-210.

** Yrd.Doç.Dr., E.Ü. Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü. balkiz07@yahoo.com.tr

² *The Economic and Philosophical Manuscripts of 1844* başlıklı eserinde Marx şunları yazar: “Toplum bireyler karşısında bir soyutlama haline getirmekten kaçınmak gerekir. Birey sosyal bir özdür. Onun dışsallaşması, o halde -dolaysız olarak başkalarıyla gerçekleştirilen bir dışsallaşma biçiminde görünse dahi- toplumsal yaşamın bir dışsallaşması ve doğrulanmasıdır. Bireysel ve türsel yaşam farklı değil, aynıdır.” Krş. *Psychologie de l'intelligence* (Paris, 1952), s.186.

problemleri, her bireyin bilincinin, yani bireyin grup bağılıklarının tümünün bir işlevi durumunda olan bütünselliğin sadece bir kısmını oluşturur. Bireyin faaliyeti, çoğu grup ve mensuplarına kıyasla, farklı bir yapılandırma çabası olsa da, sosyolog, grubun bütün mensuplarınca paylaşılan problemlere tutarlı çözümler bulmaya dönük bireysel bilinçlerin her birindeki ortak eğilimi teşhis edebilir. Her grup faaliyeti, sosyal ve doğal çevre ile bir denge kurma süreci olduğu için, grup bir yapı, yani kuşatıcı bütünlük içinde görelî bir bütünlüktür; onun oluşturucu öğeleri de görelî bütünlükler ve dar ölçekli yapılarıdır.

Bu tespitler bütün sosyal gruplar için geçerli olsa da, bazı gruplar sosyotarihsel bilinçleri ve praksislerinden dolayı ayrıcalıklıdır: toplumun global yapılandırılmasına, yani tüm gruplar arasında ve ayrıca sosyal bütünlük ile doğa arasında bir denge tesis etmeye yönelmiş gruplar. Bu grupların zihinsel yaşamları, onların kültürel ve kuşatıcı tarihsel praksislerinin oluşumunda temel ve belirleyicidir. Modern tarihin büyük bir kısmında, sosyal sınıflar bu ayrıcalıklı grupları meydana getirmişlerdir.

Yukarıda bahsedilen “döngü”yü andıran –yani her sosyolog, sosyal bir gruba aittir ve dolayısıyla yapı incelemesine dâhil edilmesi gereken öğelerden biridir şeklindeki- bir fikirden hareketle Hegel ve Lukacs gibi diyalektikçi düşünürler, tarihsel düşünce ve eylemde özne ve nesne özdeşliğini vurgulamışlardır. Sosyal araştırmanın bulguları, kolektif bir özne, bireysel bir zihin vasıtasıyla bilinebilirse, bilim haline gelir: incelemenin nesnesi, bu yüzden bir bilinç tipidir. Bu sav, oldukça aşırı olmasına karşın, sosyal bilimin fizik ve kimyadakiyle kıyaslanabilecek belirli bir nesnellik düzeyine ulaşabileceği şeklindeki bütünüyle hatalı olan iddiaya karşıttır.

Sosyal gerçekliği meydana getiren maddî, duygusal ve entelektüel fenomenler, aynı zamanda araştırmacının bilincini yapılandırır ve değer yargıları ihtiva ederler. Bu yüzden toplumun tamı tamına nesnel bir incelemesini yapmak imkânsızdır. Buna karşın, incelenen nesnenin kurucu parçalarını oluşturan değer yargıları, araştırmacının düşüncesini yapılandıran değerlerle muhtelif şekillerde ilintili olduğu için, özne ve nesne arasında tam bir özdeşlik varsaymak çok abartılı olur. Meselâ çağdaş bir Fransız sosyolog, tam bir nesnellığe araştırmanın sonucunda erişilebileceğine inansa dahi, onun erişebildiği nesnellik düzeyi, şu inceleme nesnelere göre yine de farklı olacaktır: Eskimolar, Marsilio Ficino'nun düşüncesi, Medicis'ler Florence'si veya Fransız Proletaryasındaki mevcut değişimler. Dolayısıyla, özne ve nesne arasındaki özdeşliğin düzeyi her aşamada belirlenmeli, araştırmada olası nesnellik düzeyine bu şekilde varılmalıdır. Ayrıca, değerler ve sosyal gerçeklik arasındaki bu ilişki, şu doğal sonucu imâ eder: eğer değerler araştırmacının düşüncesini yapılandırıyor ve hatta çarpıtıyorsa, biçimlendirilişi ve ifade edilişi yoluyla düşünce, az ya da çok ölçüde, gerçekliğin bir parçasını oluşturur ve onu

dönüştürür. Bilgide ve bilhassa insan bilimlerinde düşünce ve praxis arasındaki ilişkiyi hareketle, nesnellik problemini nasıl ele almalıyız?

Marx'dan Piaget'ye kadar birçok epistemolojik ve tarihsel inceleme, insan düşüncesinin kategorik yapıları ile praxis arasındaki sıkı ilişkiyi ortaya koydu. Bu ilişki, sosyal bilimler için olduğu kadar gündelik düşünce ve doğa bilimleri için de geçerlidir. Bununla birlikte, bilimde, bu bilimin –insanın doğa üzerinde hâkimiyet kurması- hedefi bakımından, nesnel bir düşünceden bahsedebiliriz. Bu bilimde ortaya çıkan kategorik yapılaşma, mevcut bütün gruplar açısından birbirine benzer. Dolayısıyla, fizik, Moskova, Vaşington, Paris ve Varşova'da aynıdır. Farklılıklar mevcut olsa bile, tali düzeydedir ve araştırmacıların bilimsel ve meslekî eğitimlerine, yetenek ve kavrayışlarına ve aynı zamanda üniversite ilişkilerindeki sosyal ağlara, üniversite geleneklerine vb. bağlıdır. Farklılıklar, global toplumların temel yapısına ve bu yapıyı doğuran kategorilere bağlı değildir. Bu ortamlarda her fizikçi, çarpıtma korkusu olmaksızın ve bunun praksisle bağıyla ilgilenmeksizin teorik araştırmasını yürütebilir.

İnsan bilimlerinde ise durum çok farklıdır. İnsanın doğa üzerinde gittikçe artan hâkimiyeti, yaklaşık olarak mevcut bütün sosyal gruplar –özellikle de teknolojik bakımdan gelişmiş toplumlardaki gruplar- tarafından benimsenen bir değerdir. Ancak sosyal analizde, bilincin kategorik yapılaşmasını belirleyen değerler neredeyse daima tikedir ve bu yüzden tahrif edicidir. Aralarındaki tartışmalar ister aşırı derecede muğlâk olsun, isterse aynı konumu benimsesinler, araştırmacılar bir ideolojiye biçim verirler, bilime değil. Bundan dolayı ciddi araştırmacılar, kendi değerlerinin farkında olmalı ve onları belirttik hale getirmelidirler. Bunu yapmak onlara, kendi perspektifleri dâhilinde olabildiğince mümkün bir nesnellığe ulaşmalarına yardımcı olur ve başkalarına, kendi çalışmalarından yararlanıp onu aşmalarına ve böylece gerçekliği daha yetkin biçimde kavramalarına katkıda bulunur. Değer yargılarının bütün sosyal hayata ve araştırmalara kaçınılmaz olarak sirayet ettiği göz önünde bulundurulursa, en sahici titiz ve eleştirel sosyolojik incelemeler bile bir risk taşıyabilir: inceleme nesnesini yetkin bir biçimde kavramayla ilgili teorik bir risk; toplumsal dönüşüme katkı sağlama veya bu dönüşümü engellemeye ilgili pratik bir risk.

Marx, Freud ve Piaget'den bu yana, pek çok sosyal ve psikolojik incelemeye, yukarıda bahsedilen genetik yapısal hipotezler ilham verdi: tüm psişik hayat, praksisle sıkı sıkıya irtibatlıdır; bireysel ve kolektif düzlemde psişik hayat, özne ve çevresi arasında tutarlı ve anlamlı bir denge oluşturmaya dönük bir yapılaşma süreci olarak tezahür eder. Global süreçler dâhilinde psişik hayat ve düşünce, görelî bütünlüklere ve yapılaşmalarına temel teşkil ederler. Ayrıcalıklı grupların global ölçekte toplumsal örgütlenmelere yönelmelerinden dolayı, bu yapılaşmalar *dünya görüşleri* olarak tanımlanır. Bu dünya görüşleri,

edebiyat ve sanatta imgesel bir temsile kavuşurlar. Ancak burada, bu dünya görüşlerinin teorik inşalar ve değer sistemleri içinde formüle edilip kavramsal bir ifadeye kavuşturulmalarına yol açan süreçler üzerinde odaklanmak gerekir. Bu dünya görüşleri birbirinden yalıtık öğelerin veya bir araya gelmiş izole atomların toplamları değil, aksine oluşturucu parçaları spesifik kurallar ve dönüşümsel sınırlarla bütünleşik hale getirilmiş setlerdir.

Sosyal bir grubun dünya görüşü veya “kolektif bilinç”, müşterek bir yapılaştırmanın belli bir varyantı olarak, bu grubun mensuplarının her birinin sadece bilincinde mevcuttur. Ne var ki, bir dünya görüşü, bireyin ürünü olamaz. Ne kadar zeki ve yaratıcı bir birey olursa olsun, onun hayat tecrübesinin sınırları, bu türden bir kategoriler setini kısmen biçimlendirmesinden daha fazlasına imkân vermez. Aksine bir dünya görüşü, birbirini izleyen nesiller boyunca, kompleks bir süreç içerisinde ortaya çıkar ve spesifik bir grup tipini, yani global düzlemde yönelimi olan sosyal bir grubu oluşturan farklı bireylerin bütünleşik praksisini öngerektirir.

Bilgi sosyolojisi, genel sistemlerin sosyo-tarihsel yapılaştırılma süreçlerini formel mantık gibi ve daha özgül bütünlüklerin sosyo-tarihsel yapılaştırılma süreçlerini ise, dünya görüşleri gibi incelemelidir. Formel mantık incelemesinde, zihinsel oluşum süreçleri evrensel sosyal praksisle, buna karşın dünya görüşleri incelenirken, bu süreçler belli ayrıcalıklı grupların sosyal praksisiyle irtibatlandırılmalıdır.

Sosyal olgular ve dünya görüşlerinin oluşumlarını incelerken, Marx'ın tarihte ve Piaget'nin psikolojide gün ışığına çıkardığı, oldukça karmaşık bir dinamizmle yönetilen ortalama uzunluktaki süreçlerle karşılaşırız. Denge sağlama tasarısı olarak bir dünya görüşünün kolektif inşası boyunca karşıt ve karmaşık zihinsel süreçler ortaya çıkar ve bir gerilime yol açarlar: Marx, üretim ilişkileri ile üretim güçlerinin gelişimi arasındaki bir çatışmadan; Piaget, mevcut zihinsel yapıların özümsemesi ile dışsal yapılara intibak sağlama arasındaki karşıtlıktan bahseder.

Her yapılaştırma, geniş bir sosyal ve fiziksel çevreye gittikçe daha fazla dâhil olma yönünde bir eğilimi gerektirir, ancak bu eğilim üç engelle karşılaşabilir. Bazı dışsal kısımlar, yapılaştırma sürecinde bütünleşmeye direnç gösterebilir. Ya da, bir bütünleşme süreci, pekâlâ sürüp gidiyor olsa dâhi, daha evvel uyumlu olan bazı dışsal yapılar, öyle bir dönüşüme uğrayabilir ki, bütünleşmeyi gittikçe daha fazla zor ve imkânsız hale getirebilirler. Nihayetinde, grubun denge sağlama süreçleri, sosyo-fiziksel çevreyi, daha ileri dönüşümleri engelleyecek şekilde dönüşüme uğratır.

Böylelikle, her denge sağlama süreci, kolektif özne ve dünya arasındaki dengesizliği giderme kapasitesini gitgide kaybeder. Bu noktada, Piaget'nin

gerçekliğe intibak sağlama adını verdiği durum, yani sosyal grubun mevcut praksisine daha uygun yeni bir denge sağlama süreci ortaya çıkar.

Sosyologlar ve bilgi sosyolojisi ile meşgul olanlar, eski yapılardan sapmaları ihtiva eden oldukça karmaşık süreçlerle ve yeni yapıların doğuşuyla genellikle karşılaşır. Sorun, empirik olguların hangi noktaya kadar, eski veya sapma gösteren veyahut da yeni doğan yapılaşmalar çerçevesinde kavranması ile ilgili bir bilme sorunu haline gelir. Hegelci ve Marksist terimlerle bu, nicelikten niteliğe geçiş sorunudur.

Pratik araştırmalarla meşgul olan sosyoloğun, kendi nesnel incelemesi için eşzamanlı ve artzamanlı sınırlar oluşturma gibi güç bir görevi vardır. İnsani gerçekliğin bütünü, kuşatıcı dünyayı dönüştüren ve kendisi de dönüşen bir dengeleme sürecinden meydana gelir. Başka bir söyleyişle tarih, kendi çevrelerinin gündeme getirdiği problemlere tutarlı ve anlamlı çözümler –grup praksisinin neden olduğu çevresel dönüşümlerle zaman içinde başarılı çözümler- bulmaya çalışan insan grupları tarafından yapılır. Ancak araştırmacı her anlamlı dengeleme sürecine temel teşkil eden kuşatıcı dünyanın spesifik grup ve kesimine dair bilgiye dolaysız olarak nadiren sahiptir. Bu problem, öz ve görünüş, yani soyut empirik verilmişlik ile onun kavram yoluyla somutlaştırılması arasındaki pek ünlü diyalektik ayrımı ihtiva eder. Doğrudan deneyimin verisi, genellikle kendi bütünsel bağlamından kopuk veya kendi anlam ya da özünden yalıtık görünür. Eskinin yıkıldığı ve yeni anlamlı yapıların kurulduğu çifte süreç ancak dâhil edilmek suretiyle onlara somutluk kazandırılabilir ve böylece onların bütün içindeki nesnel anlamları ve görelî önemleri hakkında yargı oluşturulabilir.

Böyle bir analizde atılacak ilk adım, inceleme konusunu sınırlamak, yani analizde temel empirik yapıların ve dönüşümlerin nesnel anlamını belirlemeye olanak sağlayacak bütünlüğü açığa çıkartmaktır. Empirik olgular öbeği, araştırmanın hareket noktasını oluşturur. Buna karşın, bu öbeği açıklama becerisi, araştırmanın başarısı için tek nesnel kriter olarak kalmaya devam eder. Meselâ, hem *Les Provinciales* hem de *Pensées'deki* sahih içsel tutarlılığı ortaya çıkarmaya dönük standart kurallara uyulduğu sürece, Pascal'ın *Pensées*'indeki tragediyatik bakışı fark etmek imkânsız olurdu. Sosyolojik incelemeye elverişli sabit niteliklere sahip "diktatörlük" olarak tanımlanan genelleşmiş bir sosyal olgunun mevcut olduğu kabulünden yola çıkılarak, Birinci İmparatorluk, Nazizim veya Stalinizmin spesifik özelliklerini kavramak olanaksızdır. Bu ilk baştaki sınırlamanın, analizin sonraki kısımlarını da belirleyeceğini vurgulamak gerekir. Bu noktada ideolojik faktörün devreye girmesi ve araştırmanın değerlerini önceden belirlemesi sıklıkla karşılaşılan bir durumdur.

Araştırmanın doğru yürütülmesi ve sınırlanmasının her özgül durumda yeniden belirlenmesi gerekse de, bazı genel prosedürel kurallara uyulabilir. Her şeyden önce incelenen nesnelere kayda değer yapılar olması gerekir.

Böylelikle bu yapıların öğelerinin her biri ve dönüşümleri, küme içindeki konumlarına bağlı olarak kavranabilir hale gelir. Ardından, salt tikel olgular kadar, “diktatörlük”, “hiyerarşi”, “skandal” gibi tıpsel genellemelerin de elimine edilmesi gerekir. Öne sürülen bütün bu kavramlar, spesifik durumlarda farklı hatta karşıt anlamlara sahip bazı ortak özelliklere dayalı olarak soyut bir anlamın oluşmasına yol açarlar. Bu kavramlar, somutlaştırılmalarına ve ardından diğer ilintili yapılarla bağdaştırılmalarına olanak sağlayacak daha kapsamlı dinamik bir bütünlüğün içine dâhil edilmedikleri takdirde, yetersiz ölçüde tanımlanmış kavramlar olarak kalırlar. Dolayısıyla pozitivist, yani soyut sosyoloji ile anekdota dayalı tarih arasında, sosyal olguların somut bilimi için bir alan mevcuttur: tarihsel sosyoloji veya sosyolojik tarih.

Araştırmanın nesnesi sınırlandırıldığında dahi, araştırmacı başka önemli problemlerle daha karşılaşır. Sosyal gerçeklik, aşağı yukarı makul ölçüde sınırlanmış bir nesneden hareket edilse dahi, analiz edilecek somut veriler öbeği açısından oldukça zengin ve karmaşıktır. Daima, incelenecek yapı ortaya çıktığında değişen, takribi bir sınırlandırmadan başlanmalıdır: başlangıçta bağlantılı olduğu düşünülen bazı olgular ayıklanıp, daha evvel bağlantısız olduğu varsayılan başka olgular açıklamaya dâhil edilmelidir. Bu yüzden araştırmacı, görünüşe tekabül etmeyen iki kavramsal araçla işe koyulmalıdır: üstün gelme sürecinde olan dengeli ve tutarlı yapı ile temel yapılaştırma süreci olmaya yatkın yeni yapı. “Feodal toplum”, “kapitalist toplum”, “totemizm”, “Protestanizm” ve “Jansenizm” gibi şemalaştırmalar bu türden araçların örnekleridirler ve sosyolojideki bütün önemli araştırmalara dayanak oluşturma işlevi yerine getirirler.³

Zihinsel kategorilerin ve bilinç olgularının incelenmesi için, en işlemsel şemalaştırmalar, daha önce Marx ve Lukacs tarafından atfedilen bilinç (*zugerechnetes Bewusstsein*) veya *potansiyel bilinç* olarak geliştirilen kavrama tekabül eden şemalaştırmalar gibi görünüyor. Bilinç olguları, insan gruplarının kendi çevreleriyle doyurucu ve tutarlı bir denge kurmaya çalıştıkları süreçler bütünüdürünün temel ve sağlam bir öğesini teşkil eder. Bu süreç ve onun bilinç boyutu, empirik gerçekliği oluşturan çok sayıda -salt dışsal olarak kalmayan, fakat bilinci dönüştüren sonuçlar da doğuran- yapısal engellerle karşılaşılır.

Tekil, belirlenmiş bir tepkiden ziyade, bireysel veya kolektif öznenin çevreye dönük olası reaksiyonlarından oluşan bir alan mevcuttur. Araştırmanın esas noktası, bir grubun verili bir andaki bilinci değil, fakat aksine bu bilincin,

---

³ Açık ki, dayanak teşkil ettikleri somut araştırmaların değerini belirleyen iyi ve kötü şemalaştırmalar mevcuttur. Meselâ bazı çağdaş etnologlar “totemizm” kavramının geçerliliğini sorgularlar. İddialarını kanıtlamak için onların, bu kavramın yerine-empirik gerçekliğe tam uygun düşen- başka bir kavramı geçirmeleri gerekir, fakat sadece şematik olarak.

mevcut yapısal ilişkilerde temel bir değişim olmaksızın başkalaşabildiği bu alanın kendisidir. Şayet sosyoloji, bu muhtemel reaksiyonların envanterini çıkarma işinde yine de başarısız kalırsa, en azından iki ayrıcalıklı kip oluşturulabilir: fiili bilinç ve maksimum potansiyel bilinç, yani söz konusu süreç ve yapıların olanaklı kıldığı maksimum bilgi. Maksimum potansiyel bilinç, gerçekliği kavramaya dönük aslı kavramsal bir araçtır.⁴

Toplumun global yapılaştırılmasına yönelmiş gruplar üzerinde odaklanmanın önemi burada gizlidir. Böylesi bir grubun mevcudiyeti için zorunlu olmayan bütün bu ikincil süreçler ve yapılar hesaba katılmadığı takdirde bu temel gruplarla veya en azından modern tarih açısından sosyal sınıflarla bağdaşan maksimum potansiyel bilince ulaşılır. Aslında, muazzam modern Avrupa sosyal sınıflarına (proletarya, burjuvazi, saray aristokrasisi ve *noblesse de robe*) ilişkin bir inceleme, bilinç yoluyla yapılanmış bu sınıflara veya gruplara dair incelemeye dayanak teşkil eden potansiyel bilinç kavramının oluşturulmasına ve tarifine ve ayrıca kültürel yaratımın sosyolojisi (edebiyat, sanat ve felsefe vb.) ile siyaset sosyolojisinin ortaya çıkmasına yol açtı. Bir grubun gerçek (reel) bilgisi kendi potansiyeline nadiren ulaştığı halde, pek çok kültürel yapıt, bu maksimumu ileri ve oldukça tutarlı bir düzeyde yansıtır görünür. Dolayısıyla, insan toplumları açısından kültürel yapıtların önemi burada ortaya çıkar. Yansıttığı dünya görüşü bir kolektivite tarafından nesiller boyunca geliştirilmiş olduğu için, her kültürel ürün hem kolektif hem de bireysel bir yaratımdır. Ancak bu kültürel yapıtın yazarı, bu dünya görüşünü ya kavramlar yoluyla ya da karakterlere, nesnelere ve ilişkilere dair imgesel bir evren oluşturarak tutarlı biçimde ilk önce idrak eden kimsedir.

Bilinç olgularını bu şekilde dikkate almak, Lukacs'a kadar, kolektif bilincin içeriği ile kültürel yaratımların içeriği arasındaki benzerliklerin incelenmesiye ilgilenen kültür sosyolojisinde önemli bir devrimi ifade eder. Sonuç rahatlıkla tahmin edilebiliyordu: ortaya konan benzerlikler, birleşik kültürel bir bütün olarak yapıtla değil, yapıtın özgün olmaması ve yazarının bireysel deneyimini aktarım (transpozisyon) olmaksızın yeniden tekrarlaması ölçüsünde, çok sayıda değişik kısmi ögeyle ilgili oluyordu. Fakat genetik yapısalcılıkta, kolektif bilincin yapıları ile bütünleşik ve tutarlı bir dünyayı yansıtan kültürel yapıtların yapıları arasındaki –iki tamı tamına türdeş yapının bütünüyle farklı içeriklere sahip olabileceği farzedilse de- türdeş ve anlaşılabilir ilişki araştırılır. Yazarın grup bilincini bütünüyle aktardığı yapıtların, grup bilincinin yapısına en çok yaklaşan ve bu yüzden sosyolojik araştırmaya en uygun yapıtlar olduğu ispatlanmıştır. Yalnızca bireysel deneyimi yansıtan

⁴ Toplantı sırasında, bir defasında bana bir grup veya sürecin devamlılığıyla bağdaşık minimum bilgiye karşılık gelen bir kavramın oluşturulup oluşturulamayacağı da soruldu. Problem ilginç, ancak ben, böyle bir kavramın kullanılabileceği pek az durum biliyorum.

yapıtlar, çoğunlukla tutarlı bir yapıyı değil, en iyi şekilde biyografiyle kavranabilecek ve açıklanabilecek bir muğlâk karışımı ifade ederler. Kendi grubunun bilincini yansıtmaktan daha çok hakiki yaratıcı, grup üyelerine, onların bilmeden düşündükleri ve duyumsadıkları şeyleri, yani onların muğlâk ve zımni bir şekilde meylettikleri şeyleri gösterir. Mesela biz, Pascal ve Racine'in yapıtlarının Jansenist olduğunu, onları kıyaslayarak, yani Arnauld veya Nicole'un düşüncesine değil, bilakis onların mensubu oldukları sosyal grupların potansiyel bilincine yönelerek kavrarız. Bu prosedür, bu yapıtların aşırı Jansenist olduğunu, yani anekdota dayalı tarihte incelenen bütün tikel Jansenist'lerin ölçülebileceği standardı ortaya koyar.

Potansiyel bilinç kavramı, toplumsal müdahale ve değiştirmeye dönük bilinçli politik girişimler açısından da aynı şekilde önem arz eder. Göreli olarak istikrarlı evrelerde, bir seçimi kazanmak isteyen politikacı, kendi seçmeninin gerçek bilincinin bilimsel veya hatta sezgisel bir kavranışına bel bağlayabilir. Bu grubu veya onun bilincini radikal olarak dönüştürmeye yönelik her girişimde, bu gerçek bilinci dönüşüme uğratma olasılığı önemli bir sorun oluşturur. İyi bilinen bir örnek verelim: 1917 devriminin başarısı, Bolşeviklerin köylülüğü kazanma yeteneklerine bağlıydı. Ünlü ve parlak bir analizinde Lenin, büyük ölçekli tarımın idaresinin kooperatif veya devletin kontrolü altında olması gerektiğini savunan egemen uluslararası sosyalist görüşü, yoldaşlarını köylülüğün bu temele dayanan bir devrimi asla onaylamayacaklarına, çünkü bunun onların potansiyel bilinçlerinin sınırlarının ötesinde olduğuna inandırarak, değiştirdi. Tam aksine Lenin, köylülerin, desteklerinin kazanılması için değiştirilecek ve yeniden kanalize edilebilecek başka türden, yani rahatlıkla dönüşüme uğratılabilecek (itaat ruhları, Çar'a bağlılıkları gibi) zihinsel yapılara sahip olduklarını ileri sürdü. Benzer bir analiz çağdaş politik koşullar için de yapılabilir. Böylelikle, yalnızca gerçek bilincin incelenmesiyle meşgul olan pozitivist sosyolojinin, gerçekliğin bu en önemli veçhelerini nasıl bütünüyle görmezlikten gelerek yetersiz kaldığı gösterilebilir.

Genetik yapısalcılık, aynı zamanda, sosyal araştırmada şu oldukça ihtilaflı meselelerden birine önemli katkıda bulunur: anlama ve açıklama arasındaki ilişki. Anlama, çoğu zaman, basitçe duygusal özdeşleşme, sempati, empati vb. biçiminde tanımlanmıştır. Bu faktörlerin araştırmacının psikolojisi ve yapıtı açısından belli bir önemi bulunsa da, denge durumları ve eğilimlere, yani bunların yapısal bir küme içindeki temel karşılıklı ilişkilerine ve bu yapısal küme açısından sahip oldukları optimal işlevsel değere dair tam bir betimleme olarak anlamamanın kesin ve pozitif bir tanımını gerektiren dışsal ve zihinsel koşullar da mevcuttur.

Bu perspektif açısından açıklama, anlamadan artık kopuk değildir: anlama için gerekli olan optimal işlevsellik, zaten açıklamanın bir unsurudur. Bakış açımız statik değil de genetik ise eğer, bu durum özellikle net bir şekilde

ortaya çıkar. Bir nesnenin bir yapı içindeki değişimleri, doğal olarak, bu işlevsellikte ve kolektif bir öznenin yapısal özelliklerinde dönüşümlere yol açar. Köken olarak, ister dışsal ister içsel olsunlar, bu tür değişimler kısmi yapılaşma süreçlerine dair yeni bir yönelimi ve yeni bir betimlemeyi zorunlu kılarlar. Dolayısıyla, global bir yapının oluşumunu anlamanın, onun kurucu yapılarındaki evrimin ve dönüşümlerin incelenmesi bakımından açıklayıcı bir işlevi vardır. Anlama ve açıklama, iki farklı referans noktasıyla (globalleşen yapı ve globalleşmiş yapıyla) ilintili tek ve aynı entelektüel bir süreçtir.

Mesela Pascal'ın *Pensées*'ini ve Racine'in tragedyalarını anlamak, tragedyaya tahayyülünü ve onların bu tahayyülü yansıttığı biçimlerini betimlemeyi gerektirir. Fakat Jansenist akımı anlamak, bu akımın oluşumuna dair açıklayıcı bir incelemeyi zorunlu kılar. Bu yüzden, din savaşlarından sonraki *noblesse de robe*'e dair bir anlama, Jansenizm'in doğuşunu açıklamaya yardımcı olur. Onyedinci yüzyılın bitimindeki Fransa'ya ilişkin bir incelemenin, bütün sosyal sınıflardaki içsel dönüşüm açısından açıklayıcı bir değeri vardır. Bu dönüştürücü dinamizmin esas olarak içsel olduğu durumda, verili yapıyı ve onun oluşumunu anlamaya çalışan bir inceleme, zaten açıklayıcı bir boyuta sahiptir. Pek çok dönüşümün kökeni hem içsel hem de dışsal olduğu için, her ciddi inceleme orta (inceleme, globalleşen yapıyı değil globalleşmiş yapıyı açıklamaya çalıştığı için "orta") bir yol tutturmalı ve hem globalleşen yapının dönüşümlerini hem de globalleşmiş yapının oluşumunu ve dönüşümünü irdelemelidir.

Her empirik olgunun mahiyeti ve önemi, olgu yapılaştırma süreci bağlamında kavrandığında ancak ortaya çıkar. Bu sürecin kendisi de, sadece süreci oluşturan öğelere ve ilişkilere dair bir inceleme yoluyla bilinebilir. Bu yüzden, dolaysız ve soyut empirik verilmişlikten veya soyut bir bütünsel hipotezden, somut ve dolaylı gerçekliğe yönelmeyi esas alan bir araştırma prosedürü, zorunlu bir başlama noktasına dayalı olarak düz çizgisel bir biçimde yürütülemez. Aynı şekilde, olgular bir sınıfı değil, fakat bir yapıyı teşkil ettikleri ve onların bir sınıf olarak değil, fakat bir yapı olarak (yani benzer cins ve türsel özelliklerine göre değil, fakat denge durumları ve genetik işlevselliklerine göre) incelenmeleri gerektiği için, sadece bütün bu olgulara tatbik edilebilecek kati anlamda geçerli tanımlamalar tahayyül etmek de imkânsızdır.⁵

Bir nesneye dair anlamlı bir inceleme, bu nesnenin hem globalleşen yapılaşma hem de yapılaşma sürecindeki birkaç farklı noktadan başlatılan bir araştırmayla ancak başarılabılır. Elbette bazı hareket noktaları diğerlerinden

⁵Piaget, örneğin, benzer sorunlarla karşılaşır ve zekânın, sadece gelişim gösterdiği doğrultuya göre tanımlanabileceği sonucuna varır. Sınır sorunları ardışık evreler ve denge tarzları meselesine dönüşür ve araştırmacının bakış açısı, aynı anda işlevsel durum ve yapısal mekanizma haline gelebilir. Krş. Jean Piaget, *Psychologie de l'intelligence*, A.g.e., s.16.

daha üstündür. Fakat araştırma, sadece, bütün ile parçalar arasındaki sürekli salınımla varılan ardışık tahminlerle yol kateder. Global yapı ne kadar çok kavranırsa, global yapının öğeleri de, daima o ölçüde bilinir ve anlaşılır veya tersi. Fakat bütün olgu gruplarının anlaşılması, onların global yapıya dâhil edilmelerine bağlı olduğu ve her yapı sırayla, daha kuşatıcı bir yapının ögesini teşkil ettiği için, hiçbir genetik yapısal analiz eksiksiz olamaz. Her araştırmada çözülmesi gereken pratik sorun, geçerli anlama ve açıklamalara varmak için, olguların dahil edilmesi gereken yapılaşma sürecini kavramaktır.

Diyalektik veya genetik yapısalcı sosyolojinin temel ilkelerine dair bu tartışma, kendisinden yola çıktığımız söz konusu döngünün başka boyutları hatırlatılarak sonuçlandırılmalıdır. Sosyolog, parçası olduğu ve bilincini yapılaştıran toplumu inceliyorsa eğer, sırf bu yüzden olgu ve değer yargıları arasında keskin bir ayırım yapmak imkânsız hale gelir. Buna rağmen araştırmacı, toplumsal koşulların insan düşüncesi ve praksis üzerindeki, dolayısıyla praksisin de bu koşullar üzerindeki etkisini daima aklında tutmalıdır. Her bir koşullar kümesi, muhtemel tepkiler alanını sınırlasa, fakat tek başına bir tepkiyi belirlemese dahi, insan grupları, belli ölçüde, kendi sosyo-tarihsel koşullarından hareketle açıklanabilir. Bu koşulların kendisi de, büyük oranda, aynı ve ilintili gruplar içinde yer alan grupların daha önceki praksiyesiyle oluşturulmuştur. Bu yüzden, mevcut praksis de bu çevreyi dönüştürüp, gelecekteki grup problemleri ve eylemlerinin koşullarını yaratır.

Diyalektik sosyoloji ile pozitivist ya da mekanik sosyoloji arasındaki esas farklılık tam da burada yatmaktadır. Marx, bunu mükemmel şekilde şöyle açıklar: “İnsanların, koşulların ve yetişme biçimlerinin ürünleri olduğu ve bu yüzden değişen insanın başka koşulların ve değişme biçimlerinin ürünü olduğu şeklindeki materyalist doktrin, insanların koşulları değiştirdiğini ve eğiticinin kendisinin de eğitilmesi gerektiğini unuttur.”⁶

Hiçbir determinist, mekanik veya pozitivist sosyoloji, kurulu bir öznesne dengesinin niçin sabit halde kalmadığını ve zaman içinde kaçınılmaz olarak aşıldığını açıklayamaz. Böyle bir sosyoloji, olağanüstü varlıklar topluluğunu (Tanrıları, kudretli şahsiyetleri, yasa koyucuları, sosyal teknokratları) devreye sokmak; irrasyonel ve bilimsel olarak kavranamayacak etkenleri (rastlantıları, olayları vb.) onaylamak veya söz konusu problemi görmezlikten gelmek zorunda kalır. Fakat genetik ve diyalektik bir sosyoloji, içinde tüm geçerli sosyo-tarihsel düşünülerin (refleksiyonların) kaçınılmaz olarak işlediği döngünün temel bir özelliğini (gerçeklikle temas kurulacaksa eğer, araştırmaya dâhil edilmesi gereken özelliği) burada teşhis eder. Bu husus, bütün diyalektikçi araştırmacıların gerçekliğe dayanmayan değer yargılarını ve

---

⁶ Karl Marx, “Thesis on Feuerbach”, Karl Marx and Frederick Engels, *Selected Works* içinde, (New York, 1968), s.28.

kategorik ya da hipotetik buyrukları yadsırken, niçin dar ve mekanik determinizmleri de yadsıdıklarına açıklık getirir.⁷ Anlamak veya toplumsal yaşam üzerinde etkide bulunmak, olgular ve değer yargılarının sosyal bilimlerde kopmaz bir şekilde birbirine bağlı olduğunu daima idrak etmeyi gerektirir.⁸

Kendi pozisyonumuzu, günümüz Fransa'sında (1967) Marksizm'e yapısalcı ve varoluşçu yaklaşım olarak büyük bir prestij elde etmiş iki teoriden ayırt etmek için, toplumsal yaşama dair sosyolojide mevcut pozitivist, rasyonalist ve rölativist fikirlerin etrafıca bir eleştirisine geçelim. Lévi-Strauss'un *Totemism Today* ve *The Savage Mind*'da geliştirdiği genetik olmayan yapısalcılığı, bu fikirlerden ilkinin oluşturmaktadır. Lévi-Strauss, bütün insan düşüncesinin yapısal doğası üzerinde ısrar eder, fakat yapılara salt zihinsel bir nitelik atfetmek suretiyle onların praksisle işlevsel ilişkisi problemini hesaba katmaz. Gerek "yabanıl zihin"i gerekse bilimsel düşünceyi analiz ederken o, özümseme veya intibak süreçlerine dair hiçbir fikir ileri sürmez. Bu yüzden o, yapının bütünlüğünün çözümlüşünü ve bir yapıdan, farklı bağlamı olan başka bir yapıya geçişi bütünüyle göz ardı eder. Lévi-Strauss'a göre yapıların içeriği ikincildir; onların salt en biçimsel ve mantıksal (sınıflama, sıralama, karşıtlık vb.) boyutlarıyla ilgilenilmelidir. Bundan dolayı, *The Savage Mind* adlı esere göre verili bir toplumun praksi bililmeli, fakat bu bilgi, yalnızca bir kozmoloji mitinin biçimsel yapısındaki her bir öğenin mantıksal işlevini anlamak açısından gerekli olduğu için. Aslında ise mitik içerik ya da tahayyül ile praksis arasındaki işlevsel ilişkinin hiçbir kısmı göz önünde bulundurulmaz. Sonuç çarpıcıdır: sadece bütün genetik ve dinamik öğeler değil, fakat içerik ve mantıksal biçim veya temsiller ile gerçek insani yaşam arasındaki bütün somut ilişkiler de analizden dışlanır. Dar bir nesnellik anlayışından yola çıktığı için bu sosyoloji, gerçekliğin önemli bir kısmıyla bağını kaybeder.

İkinci konum, Jean-Paul Sartre'ın konumudur. *Search for a Method*'ında Sartre, sosyolojik ve antropolojik analizin, insani projelerin somut gerçekliğine, yani praksise dâhil edilmesinin gerekli olduğunu savunur. Sartre'ın analizinde itiraz edilebilir olarak gördüğümüz şey, onun bütün teorik incelemelere dayanak teşkil eden bir bilinemez (*non-savoir*) olarak proje veya praksise ilişkin tanımıdır. Burada Sartre, düşüncenin bir nesneyi ya da bir süreci dahi, onu ancak statik olarak kavrayarak, parçalara bölerek ve ona bir olgu, yapı veya öğeler toplamı

⁷ Piaget davranış bilimcilerinin, Pavlov'un köpeğine bazen gerçekten yiyecek vermek zorunda olduklarını sıklıkla unuttuklarına işaret eder: "Koşullu bir refleksin, kendini ancak tasdik edilerek ve müeyyideyle devam ettirdiğini herkes pratikte bilir ve teoride sıklıkla unuttur: yiyeceklerle özdeşleştirilen bir işaret -eğer gerçek yiyecek periyodik olarak bu işaretle birlikte verilmemiş ise- sürekli bir tepkiye yol açmaz." *Psychologie de l'intelligence*, A.g.e., s.110.

⁸ Buraya önemli bir kaydın düşülmesi gerekir: gerek liberal gerekse kapitalist toplumlar, neredeyse mekanik olarak işleyen geniş ölçekli sektörleri ihtiva ederler. Başka bir ifadeyle, burada Marx, Lukacs ve tarafımca incelenen şeyleşme problemi söz konusudur.

olarak dışarıdan bakarak değerlendirebileceği şeklindeki rasyonalist önyargının bir esiri olduğunu ortaya koyar. Rasyonalizm ve diyalektik arasındaki esas karşıtlık burada gün yüzüne çıkar. Sartre'ın konumunu onaylamasalar dahi, pozitivist ve rasyonalistlerin çoğu, kendi kavramsal araçlarının sosyal gerçekliği bütün somut zenginliği ve dinamizmi içinde kavrayamayacağını genellikle bilir ve teorik analizi (tikel olaylar veya diyakronik ardışıklık, duygusal haller, sempati vb.) irrasyonel bir öğeyle tamamlama ihtiyacı duyarlar. Sartre'ın bilinemez olarak praxis tanımı, bu stratejinin yalnızca son bir versiyonunu oluşturmaktadır.

Genelleyici genetik yapısalcılık olarak diyalektik düşünce, izole olguları veya yapıları değil, fakat yapılaştırma süreçlerini incelemek yoluyla, bilimsel bilgide kavramsallaştırıcı ve bütünleyici bir oluşumun imkânını savunur. Böyle bir inceleme, tam nesnellik iddiasında bulunan dışsal pür teorik bir perspektiften değil, aksine incelediği şeyin bir parçası olan ve kendi özgüllüğünün, bütün içindeki yerinin ve bilimsel ve pozitif bir tarzda bu bütünün doğasının farkında olan bireyin perspektifinden hareketle yürütülmelidir. Bu yöntemi kullanan araştırmacı, gözlem ve değer yargılarını keskin bir şekilde birbirinden yalıtmanın imkânsızlığını aklında tutarak, daima bir döngü içinde bulunduğunu, mutlak ve zorunlu bir başlama noktasına sahip olmadığını ve her zaman parçalar ile bütünler arasında gidip gelmesi gerektiğini bilir. İnsan gerçekliği için zorunlu pozitif, işlemsel ve somut bir yaklaşımı olanaklı kılan yegâne perspektif sadece budur.